

LUIS BUNUEL, REVISAT DES DEL BAIX ARAGÓ

Tambors encisats pel dry martini

Dos ritmes precisos marcaren la vida del cineasta Luís Buñuel: la creu de Malta i els tambors de Calanda. Erigida des de l'exili, la seua fou una filmografia esquitxada de referències als orígens aragonesos. Viatgem ara, amb la mirada alimentada pel record, a les terres de Calanda, Beseit i Alcanyís per recuperar, des de la memòria dels seus habitants, les arrels, els costums i les manies d'un aragonès universal.

Albert Vicent i Pilar Alfonso

«**C**al deixar caure unes gotetes de Noilly-Prat i mitja culleradeta de cafè d'angostura al damunt del gel ben endurit. Després s'ha d'agitar i traure'n el líquid, conservant només el gel, que quedarà lleugerament perfumat pels dos ingredients. Finalment, haurem d'abocar-hi la ginebra pura, agitar de bell nou i servir».

Asseguren que l'alcohol ha estat sempre musa de molts papers. Us podeu ben creure que el que ara llegiu naix amb la complicitat del dry martini. Lliçó recentment apresada d'aquell mentider Luís Buñuel que gaudí, com pocs d'altres, de passejar per l'estreta via que separa i uneix realitat i ficció.

Arribem a Alcanyís cap al migdia, ignorant que al Parador —tantes vegades caserna general del cineasta aragonès i els seus amics i col·laboradors— ens espera, entre llampades de bronze, la deformació màgica dels bustos de Pablo Serrano. De sobte, aquell marc esdevé per a nosaltres preludi d'innombrables signes que han d'impregnar-nos en els propers dies. Dels pans de Serrano a les imatges de Buñuel hi ha només un pas. Realitat en negre, seqüències de visionari goyescament sord.

Beseit —nou-cents habitants, a la partida judicial de Vall-de-roures, envoltats per les agües del Matarranya, el Pesquera i, de vegades, el Riu Sec— era des d'un principi estació obligada en el nostre recorregut. Hi buscàvem la Cinta Gil. Al número 19 del carrer de Villanueva, en la vella —el pas de cinc generacions n'és la prova— Posada Roda. La fonda presenta, en un lloc privilegiat, un tauló, quasi un altar, on s'acumulen re-

talls, fotografies, cartes engroguides, tot allò que convoca la figura de Buñuel. Un trencaclosques que ajuda la Cinta a posar en ordre la seua memòria, a fixar dates i noms.

Inútilment, però, cercàrem per l'assolletat poble l'entranyable amiga de Luis Buñuel. No fou fins a les deu del matí següent que aconseguírem xarrar amb ella. Habitació 305 de l'Hospital d'Alcanyís. Dona de frontera lingüística, la Cinta ens acollí amb tota l'amabilitat del seu català nord-occidental. Agraïda, n'estem segurs, pel fet que al llarg d'unes hores trencàrem la monotonia blanca d'una operació de maluc amb més de tres inacabables mesos de lenta recuperació.

La Cinta conegué Luís Buñuel sent encara una xiqueta, quan els germans Buñuel eren els trempats xics de la moto que —amb Saragossa de fons— arribaven molts divendres a Beseit vestits de caqui per caçar la cabra hispànica. Aficions de jove que amb el temps abandonarien.

Quan, després de la caça, arribaven quasi gelats pel fred, el pare de la Cinta els esperava amb una palangana ben plena de rom cremat i cafè. «Vinga xiquets, preneu cadira». El beuratge d'aquella gerra semblava foc artificial.

La Cinta recorda també un gramòfon. «El van comprar per a fer ball les nits que dormien a casa. Jo el vaig tirar al riu. ¡Poc coneixement! Valdria uns cinc duros. Era preciós... Jo, després de la guerra, ho vaig tirar tot».

«Dissabte de nit, mon pare es posava al balcó amb el gramòfon aquell i catacrac, catacrac. Ells, a més, portaven una paperina o dues d'aquells confitets d'anís com els cigrons blancs, i caramells plans que pareixien de cristall, i els tiraven des del balcó. I la gent, tota da-

Dalt, Calanda. A l'esquerra, casa de la família Bunuel. A la dreta, menjador de la Posada Roda i detall dels records de Luís Bunuel al menjador.

«munt, com si fóra una boda cada disabte».

«Luis era molt amant dels pobres. Un dia estàvem al balcó —jo era menudeta— i em diu: «ara vinc». A baix hi havia un gitanet descalç. Veig que s'arriba, es trau el mocador de la butxaca, el moca, se'l torna a amagar i li dóna diners. Es veu que li va dir: «que ta mare et compre unes espadenyes». D'aquelles blanques i de sola negra, no sé si s'en recordeu. Allò sí que era sabata bona... home, no hi havia res més».

Després, una guerra. La inexcusable postguerra i molts anys d'absència fins

arribar al retrobament cap als primers seixanta. La Cinta no ho recorda amb massa precisió.

«Quan li van donar la llicència per a tornar, va anar primer a Saragossa i després van venir a casa. N'anaven trenta-set. I tan lletja que era tota aquella família. I tots unes piparrerres, dones i homes. Elles fumaven igual que ells. ¡Quina festa! El poble sencer va baixar a esperar-los. Van respondre tots, com si fóra una boda. Va plorar molt, pobret, perquè ell no s'esperava que a Beseit li feren aquella entrada. És que per a ser rics, eren pobres. Vull dir que es tracta-

ven amb tots. Anaven a La Unió i al Centro, els dos cafès d'aquells anys, i convidaven a tots, ¡ufff!, sarau amb tots. I això, a un poblet, entra. Després se'n van anar a Calanda, va voltar uns dies, va tornar a dir-me adéu i se'n va anar cap allà».

Tanmateix, següen en contacte. Bunuel li envià algunes cartes i fotografies des de París o Mèxic. Des d'aleshores, cada vegada que tornava, la primera menjada la feia a casa de la Cinta. Parlaven del temps, de tantes coses com havien passat en aquells anys.

«Al meu fill li va agarrar molta vo-

luntat. El volia molt». «Mira fill meu, no t'he comprat res, no he tingut temps. Quan he baixat de l'avió ja m'esperava el cotxe i he vingut cap aquí». «Deixa'l estar, que ja li vas portar una camisa l'any passat». «Quan se n'anava, li donava sempre mil pessetes. I jo li deia: «Tot això, vici, a la nit les rebentarà». «¡Hala!, ¡hala! que t'has fet molt rara»,

da de la burgesia, discretament encantada per una Història que li era d'allò més favorable. Sense ser un intel·lectual bastí una filmografia que tan sols crítics i experts intel·lectuals arribaven a comprendre en tota la seua magnitud. La navalla esbiaixant l'ull esdevingué un mite cinematogràfic a París... però i ¿a Calanda? ¿Fins on penetraven les imatges

—Moltes. Totes. Saps que les van fer a la televisió el divendres primer que va morir. Em va avisar el meu fill: «Mare, que ja comença, vinga. Deixe-ho tot». Les vaig veure totes i cap ric. Tots pobres, ¡tot misèria!

—¿Li van agradar?

—Sí que m'agradaven. Era la realitat, no hi havia fantasia. En aquells anys el que menjava un tros de pa era milonari.

—¿Li'n va agradar alguna en especial? ¿Se'n recorda?

—No, no me'n recorde. Ell ja havia acabat, les vaig passar i prou. No vaig parar massa compte.

El pa, la fam, l'obsessió pel menjar. La família Bunuel enriquida per la fortuna que el pare va fer a Cuba —tres maletes d'or diuen que aconseguí reunir— era, com ho demostra la casa que s'alça a la plaça de Calanda, la més poderosa de la localitat i la cinquena fortuna d'Aragó. Encara es recorda que tots els calandins es beneficiaren alguna vegada de les influències entre militars i metges i que sovint es veien els servents baixar a repartir diners o menjar entre els pobres que guaitaven enfront de la porta, asseguts al banc de l'església.

Això, però, no impedia que entre els conservadors es considerara la dels Bunuel com la família rara del poble, rara perquè xafaven el fang, perquè recorrien a peu grans distàncies... perquè feien cinema.

Un dia, quan a Calanda predominaven els *westerns* i les pel·lícules de romans, Luís Bunuel preguntà a Francisco Navarro —secretari de l'Ajuntament— què els semblava als veïns del poble el seu cinema. El secretari, gran admirador del cineasta, li fou, tanmateix, sincer: «Una llauna. Aquí la gent se'n va eixir de la sala quan vam passar *L'âge d'or*».

Ese oscuro objeto del deseo, en canvi, la van prendre a broma. No tenien tampoc cap mirament a manifestar que els semblava que Bunuel «estava com una regadora». De totes, fou *Tristana*, segurament, la pel·lícula que més els va agradar.

Aquelles declaracions feien somriure l'octogenari calandí, que, intèrpret de la saviesa popular, comentà: «És que el meu poble és molt llest i no s'ho empassa tot com fan en altres llocs».

El realitzador de *Viridiana* era conscient que la comunicació amb els seus orígens no podia establir-se mitjançant el modern llenguatge del cinema.

Tomàs Gascón, el més popular artista del tambor per aquelles terres, interlocutor de Bunuel i els seus amics (gent tan popular com Fernando Rey, Carlos Saura, Geraldine Chaplin, Paco Rabal,

Cinto Gil a l'Hospital d'Alcanyís.

em contestava. Però al meu xiquet no li faltava mai la propina».

«Vostè no sap res de la meua obra»

En certa ocasió Luís Bunuel rebutjà col·laborar en una de les pel·lícules de Woody Allen, on havia d'interpretar el seu propi paper.

«M'oferí trenta mil dòlars per dos dies de treball, però havia de romandre una setmana a Nova York. Després d'algunes vacil·lacions, vaig dir que no».

Aquella decisió impedeix que ara puguem gaudir de la presència del director aragonès increpant el cretí home de la cua a les primeres escenes d'*Annie Hall*: «Ho he escoltat... he escoltat el que estava dient. Vostè, vostè no sap res sobre la meua obra. Fins i tot les meues fal·làcies les explica al revés. Que pugua haver arribat a dictar un curs és una cosa que excedeix els límits de la meua comprensió».

Encara que, segurament, Bunuel —molt més distant amb la premsa, malgrat l'odi declarat, i amb les interpretacions de la seua obra— hauria demostrat major indiferència que el professor McLuhan.

El cinema de Luis Bunuel sembla un redoblament en la consciència adormi-

da de Bunuel al Baix Aragó? La incompatibilitat del surrealisme poètic de l'autor de *L'âge d'or* amb el món rural era tan evident, semblava tan fora de lloc com ho hauria estat invitar els calandins a la Residència d'Estudiants de Madrid o a les bacanals de Le Bal des Quatr'arts de París.

Els ulls de la misèria, les mans de l'Espanya negra, analfabeta, miraven amb recel les pel·lícules del més excèntric i universal dels seus fills. Tanmateix, Bunuel deixà oberta la seua obra i, com si de *La rosa púrpura de El Cairo* es tractara, els pobres acabaren identificant-se amb els pobres, i reconeixent en *Las Hurdes, tierra sin pan* el seu manifest, perquè el ressec pa mullat en aigua és el mateix que modelava Pablo Serrano en bronze.

Del fons del pensament de Cinto, d'alguna manera memòria col·lectiva de Beseit, el Bunuel dels indigents accedeix ara al primer pla:

«Bunuel, primer era pobre, perquè tu no li veuràs una pel·lícula amb cap riquesa. Totes són pobres. Els més pobres que trobava, descalçadets, esgarriquets. En totes les pel·lícules apareixien els tramvies més roïns que trobava. ¿Que tu no has vist cap pel·lícula d'ell?».

—¿Vostè n'ha vistes moltes?

Tomàs Gascón.

José Donoso o Jean-Claude Carrière) en incomptables tertúlies vespertines, ho explica ben clarament: «Diuen que el seu és un cinema bo, molt difícil d'igualar, però jo l'entenc poc. I el poc que entenc m'ho reservo a l'interior per conèixer la seua persona».

Cinta Gil, Francisco Navarro, Tomàs Gascón i molts d'altres calandins anònims, persones esdevingudes personatges pel record d'una amistat, no han deixat de ser gent amb ulls senzills que res no saben de dobles lectures semiòtiques ni d'avantguardes parisenques. Que miren i interpreten des de dues talaies: la innocència i la senzillesa. Pot semblar ingenu. És, sens dubte, diferent i emotiu.

«El principi i la fi són una mateixa cosa, Françoise»

En cadascun dels seus retorns a Calanda, Buñuel participava d'un llenguatge atàvic que li permetia de confondre's amb el seu poble: el terrabastall sec, rítmic i rotund dels tambors que eixorden Aragó cada Setmana Santa fins a fer vibrar els cristalls de les finestres, parilitzar les converses i semblar un cataclisme fins les dues de la vesprada del Dissabte Sant després de vint-i-sis hores de tamborrada, i que deixa un ressò a les vides dels calandins tan sols comparable a la cissura que els seus films produïren en la història del cinema.

Aquests tambors ressonaren, amb Buñuel com a excusa i de la mà de Tomàs Gascón, qui ha hagut d'acostumar-se a ser l'ombra del cineasta arreu del món, a Venècia i a París en homenatge a les arrels d'un home que tothom admirava.

No obstant, d'entre tantes celebra-

cions multitudinàries i internacionals, la que Gascón recorda més intensament és la que tingué lloc a Manzanares del Real l'any 1979.

«Jo vaig estar amb la meua quadrilla al castell de Manzanares del Real invitat per la Diputació de Madrid i tocant per a l'ambaixada de Mèxic. Com a anècdota, l'impacte que va causar a tots oir en aquell patí els tambors de Calanda i pensar que Luis no féu acte de presència aquella vesprada».

Els mexicans sortiren bojós, abraçant tothom, plorant, saltant i dient: «¿Com és possible que Luis Buñuel no haja vingut a escoltar els seus tambors si, encara que li hagués costat la vida, què més bonic que morir ací, entre els seus tambors?».

Enfrontada a les arrels, la mort, constant quasi obsessiva del cinema bunyuelià, començava a manifestar-se més enllà de la pantalla.

No resulta difícil d'imaginar Buñuel, al seu voluntari exili mexicà, en aquells anys, quan ja havia fet dels dos martinis —el de migdia i el de les sis de la vesprada— l'únic projecte diari, revivint l'olor a palla mullada (deler de joventut) i aquell vell graner de l'avi de Francisco Navarro empaperat de pòsters de revolucionaris russos en els anys vint, quan anar-hi era tota una aventura. Com aventura fou pujar al colomar de casa els dies de tempesta per cridar als quatre vents que en els trons guanyava a Déu. Heroisme d'un ateu per la gràcia divina que tanmateix ell sempre desmentí.

D'aquesta manera s'anà configurant un particular arxiu que nodrí més tard les seues pel·lícules. Així, la Venta del Llopo, a l'entrada de Calanda, és l'escenari que a *La Vía Láctea* emmarca la cèlebre discussió al voltant dels misteris marians. Els tambors són protagonistes d'excepció a la banda sonora de *L'âge d'or*, *Simón del desierto* i dels metres finals de *Nazarín*. Les llances del putuntums —guardia romana a la Setmana Santa per la qual Buñuel sentia predilecció i on cada any enviava diners per a un tradicional berenar— són atrezzo de *Los olvidados*. La mà d'*Un chien andalou*, el tros de carn del malson de *Los olvidados* i la mà d'*El ángel exterminador* permeten rememorar el més excel·lent entre els miracles calandins. Segons conta el mateix Luis Buñuel a les seues memòries, l'any 1940 una roda de carro xafà la cama d'un home anomenat Miguel Pellicer. Fou necessari amputar-li aquella cama. Home molt pietós, el ferit refregava cada dia el monyó amb oli beneït. Una nit —¡oh, miracle!— baixaren la Verge i els àngels i li posaren una cama nova.

Us val més de no contrariar els calandins, perquè heu de saber que el Toloça —de sis-cents metres— és la muntanya més gran de la Terra; perquè fa alguns anys a Calanda batejaren la recopilació de tocs tradicionals amb el nom de «Sinfonia de Beethoven» i, a més a més, el senyor Gascón ha construït el bombo més gran que es coneix. Com deia Buñuel, «si els calandins —poseïdors d'una percepció felliniana que barreja ficció i realitat— ho diuen, és veritat».

Un doble acomiadament prepararà l'últim capítol d'una vida que hem resseguit al llarg d'aquestes pàgines. Era l'any 1980. A Beseit la Cinta ofería café i pastissos a Buñuel.

Posada Roda, propietat de Cinta Gil, Beseit.

«¡Ai Cinta!, em dones casquetes i no n'hauria de menjar. Em dones café i no n'hauria de beure». «Menja, fill meu. menja que ja estaràs tot un any sense tastar-les». «Va perdre molt, degué agarrar un mal roïn perquè el va tombar abans d'un any, pobret».

Uns dies després, a Calanda, tot parlant amb el seu amic Tomàs Gascón, ell mateix ho reconeixia: «Tomàs, estic cascat, estic fotut. Crec que aquest serà l'últim any que et veuré amb el tambor». En efecte, aquell fou el darrer dia que tots dos tocaren junts. I de nou «Luis es posà la mà a l'orella mentre observava com jo tocava i el vaig veure plorar, com tantes d'altres vegades».

Bevem les darreres gotes del dry martini. Buñuel avança fent ziga-zaga. No és fàcil d'endevinar si torna o se'n va. I és que el principi i la fi són la mateixa cosa. Són un poble. ¿No és cert, Vicent Andrés? □